

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет

Кафедра педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ З ОДНОЛІТКАМИ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав: студент IV курсу 431 групи

Спеціальності 013 Початкова освіта

Освітньо-професійної програми

Початкова освіта

Снігач Артем Олегович

Керівник доцент, кандидат пед. наук

Гриценко І.В.

Рецензент заступниця директора з

навчально-виховної роботи Херсонської

загальноосвітньої школи I – III ступенів

№ 50 ім. Романа Набегова Херсонської

міської ради

Пуленець Т.В.

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	6
1.1. Теоретичні основи культури спілкування в педагогічній та науково-методичній літературі	6
1.2. Аналіз компонентів культури спілкування молодших школярів.....	9
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОДНОЛІТКАМИ.....	15
2.1. Діагностика рівнів сформованості культури спілкування молодших школярів з однолітками.....	з 15
2.2. Педагогічні умови розвитку культури спілкування молодших школярів з однолітками.....	з 18
ВИСНОВКИ	24
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	26
ДОДАТКИ.....	29
Додаток А. Критерії оцінки мотиваційного компонента культури спілкування учнів четвертого класу.....	29
Додаток Б. Критерії оцінки особистісно-емоційного компонента культури спілкування учнів четвертого класу...	30
Додаток В. Критерії оцінки рефлексивного компонента культури спілкування учнів четвертого класу.....	31

Додаток Г. Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету.....	32
---	----

ВСТУП

Проблема спілкування молодших школярів, незважаючи на те, що мало досліджена в літературі, дуже актуальна. З надходженням дитини в школу різко змінюється весь його спосіб життя, його соціальний стан, становище в колективі, сім'ї. Основою його діяльності стає навчання, найважливішим суспільним обов'язком - обов'язок вчитися, здобувати знання. Школяр включається в новий для нього колектив, в якому він буде жити, вчитися, розвиватися і дорослішати.

У вітчизняній науковій літературі встановлено, що розвиток дитини, її соціалізація - перетворення в «суспільної людини» - починається з спілкування з близькими йому людьми, і, перш за все з матір'ю. Безпосередньо-емоційне спілкування дитини з матір'ю - перший вид його діяльності в якості суб'єкта спілкування.

Весь подальший розвиток дитини визначається місцем, яке вона займає в системі людських відносин. Без спілкування формування особистості взагалі неможливо. Саме в процесі спілкування з іншими людьми дитина засвоює загальнолюдський досвід, накопичує знання, опановує вміннями і навичками, формує свою свідомість і самосвідомість, виробляє переконання, ідеали тощо. Тільки в процесі спілкування у дитини формуються духовні потреби, моральні та естетичні почуття, складається його характер. Розвиток дитини безпосередньо залежить від того, яке коло і характер його спілкування.

Дана проблема актуальна ще й тим, що саме в цей період відбувається формування особистості. Наскільки легко дитина буде спілкуватися з оточуючими його людьми, налагоджувати контакт, залежить його подальша навчальна, робоча діяльність, його доля і місце в житті. А саме в цей період закладається навик брати на себе відповідальність за свою мову і правильно її організувати, щоб встановити відносини з оточуючими людьми. Саме в цьому віці

закладаються правила і норми спілкування, яким дитина буде слідувати завжди і всюди, в незалежність від обставин, що складаються.

Важливо розвивати у дітей комунікативні здібності в молодшому шкільному віці, так як від цього залежить їх психічний розвиток. Молодший школяр відчуває велику довіру до вчителя, тому відносини між педагогом і дитиною мають велике значення в становленні і подальшому розвитку психіки молодшого школяра.

Питання комунікативно-мовленнєвого розвитку особистості дитини висвітлювали у своїх працях дослідники: Б. Баєв, І. Бех, О. Бондаренко, М. Боришевський, О. Киричук, Г. Костюк, С. Максименко, Т. Піроженко, М. Пентилюк, О. Раєвський, В. Рибалка, І. Синиця, Г. Чайка, Т. Чмут та ін.

Об'єкт дослідження: формування культури спілкування учнів з однолітками в освітньому просторі початкової школи.

Предмет дослідження: методи та прийоми формування культури спілкування молодших школярів.

Мета курсової роботи: дослідити ефективні методи та прийоми формування культури спілкування молодших школярів з однолітками.

Для досягнення поставленої мети, нами були сформовані наступні **завдання:**

1. Проаналізувати теоретичні основи проблеми дослідження.
2. Розкрити і конкретизувати сутність основних понять випускної роботи.
3. Провести діагностику рівнів сформованості культури спілкування молодших школярів з однолітками.
4. Визначити ефективні методи та прийоми розвитку культури спілкування молодших школярів з однолітками.

Для вирішення поставлених завдань були використані наступні **методи** дослідження: аналітичний, порівняльний аналіз, узагальнення.

Структура роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Теоретичні основи культури спілкування в педагогічній та науково-методичній літературі.

Культура спілкування — широке поняття. Саме тому існує безліч наукових підходів до вивчення його сутності. В рамках нашого дослідження ми проаналізували соціально-психологічний, лінгвістичний, культурологічний та педагогічний підхід. Але спочатку зупинимося на аналізі співвідношення таких понять як «спілкування», «культура спілкування», «комунікативна культура».

У сучасній науковій літературі існують різні точки зору на саме поняття «спілкування». Наприклад, один з психологічних словників визначає спілкування, як взаємодія двох і більше людей, в ході якої вони обмінюються різноманітною інформацією з метою узгодження і об'єднання зусиль і налагодження відносин. Спілкування є не просто дія, а саме взаємодія: воно здійснюється при обопільній активності учасників. Кожен учасник спілкування виступає в ході нього не як фізичне тіло або організм, а як суб'єкт, як особистість, яка наділена своєю власною активністю і своїм ставленням до інших. Орієнтації на активність іншого і на його ставлення становить головну своєрідність спілкування.

За основу візьмемо формулювання поняття «спілкування» М.І. Єнікеєва і О.Л. Кочеткова: «Спілкування — це соціальна взаємодія між людьми за допомогою знакових систем з метою трансформації (передачі) соціального досвіду, культурної спадщини та організації спільної діяльності» [9].

Психологи, кажучи про компетентність, мають на увазі такі характеристики поведінки, як домінуюча форма активності особистості,

формування відповідних (комунікативних) навичок і умінь; володінням певними нормами спілкування. При цьому виокремлюють такі складові компетентності в спілкуванні:

1. Орієнтовна складова, до якої входить система зайнятих правил регуляції спільних дій: соціальний етикет
2. Виконавча складова, що включає використання комунікативних технік: володіння темпом мови, інтонацією, паузою, навичками слухання, володіння невербальними техніками.

Таким чином, в соціально-психологічному аспекті комунікативна компетентність розглядається як необхідна умова соціальної зрілості особистості, при цьому підкреслюється, що це певний етап свідомості групи людей, які прагнуть зрозуміти один одного [9].

Л.А. Петровська зазначає, що «роль розвинутою комунікативної компетентності — в залученні особистості до комунікативної культури суспільства» [9].

Таке уявлення комунікативної компетентності особистості дозволяє нам говорити про неї як про складову більш ємного поняття: комунікативна культура. Це поняття дуже близьке за змістом до поняття «культура спілкування». У ряді сучасних досліджень дані поняття представлені як синонімічні, збігаються за змістом.

Так, наприклад, Е.В. Радянський розглядає комунікативну культуру як характеристику можливостей людини, які визначають якість його загального спілкування. Вона включає творче мислення, культуру мовної дії (простоту і ясність викладу думок, образну виразність тощо); культуру жестів, пластики рухів, культуру сприйняття комунікативних дій партнера; культуру емоцій.

Узагальнюючи дані психолого-педагогічних досліджень, можна сказати, що в якості визначального в комунікативній компетентності одні виділяють зовнішній, поведінковий, операційно-технічний рівень, інші —внутрішній, глибинний, що зачіпає особистісно-сміслові образи.

Зокрема, Л.А. Петровська підкреслює, що ядро яке визначає спілкування, становить компетентність в суб'єкт-суб'єктному спілкуванні, у вирішенні продуктивних задач, в оволодінні «особистісним колом спілкування» [18].

При такому акценті мова йде вже не просто про компетентність в спілкуванні, а про його культуру. Саме такий підхід ми приймаємо за основу в своєму дослідженні.

Значний внесок в осмислення сутності культури спілкування внесли педагогічні дослідження А.В. Мудрика, І.Ф. Ісаєва та ін., які відзначають її тісний зв'язок з поняттям соціальної культури. У подібних дослідженнях структура культури спілкування представлена в сукупності кількох компонентів:

1. Відкритість (комунікабельність, емпатія)
2. Моральна вихованість.
3. Техніки спілкування, володіння комунікативними вміннями та використання комунікативних здібностей.

О.В. Шмайлова інтерпретує культуру спілкування як систему знань, норм, цінностей і зразків поведінки, прийнятих в суспільстві, і вказує на адаптаційні можливості культури спілкування, які допомагають індивіду «... діяти відповідно культурним стандартам значимого соціального оточення» [23].

Педагогічні дослідження, що забезпечують зміну парадигми освіти, націлені на переосмислення його змісту, тому мова йде про інноваційну школу як культуротворче середовище, що сприяє розвитку базової культури особистості, міжкультурному діалогу, співпраці і іншим формам взаємодії життя дітей і дорослих, в якій би компонент засвоєння знань, умінь і навичок був би інструментальним по відношенню до головної цінності культурна розвитку дитини і забезпечення його успішної соціалізації та адаптації в суспільстві.

Цілісне культурне середовище, в якому забезпечується духовно-моральне благополуччя, загальнокультурний і творчий розвиток особистості дитини — ось головні признаки особистісно-орієнтованої школи.

В.В. Соколова розглядає культуру спілкування як область педагогічної антропології, яка може бути визначена, як «... сукупність уявлень про здібності і властивості особистості, які забезпечують їй комфортну, раціонально організовану, національно обумовлену взаємодію, специфічний вид людської діяльності». Продовжуючи цю думку, автор виділяє об'єктне значення терміну як «знання про соціальні норми, традиції здійснення комунікативної діяльності для досягнення комфортного, ефективного та національно специфічного використання коштів спілкування, адекватних конкретним комунікативним нормам в різних ситуаціях» [18].

Культура спілкування постає в даному трактуванні як сукупність «узагальнених комунікативних розумінь» у вигляді емоційної (моральної) культури, культури мислення (інтелектуальної культури) і культури мовлення. З точки зору лінгвістичних досліджень, категорію «культура спілкування» можна трактувати як сукупність знань про мову і практичне володіння ним.

Комунікативна орієнтація культури спілкування в лінгвістичних досліджень Б.Н. Головіна представлена як спрямована на вирішення практичних задач, забезпечення взаєморозуміння між людьми.

1.2. Аналіз компонентів культури спілкування молодших школярів.

Взаємозв'язок освіти і культури спілкування проявляється вже на етапі початкового навчання дитини. Підкреслюючи вирішальну роль спілкування в психічному і соціальному розвитку дитини, Л.С. Виготський зазначав, що спілкування з дорослим є основним

шляхом прояву власної активності дитини: «Його (дитини) ставлення до світу є завжди відношення через іншу людину» [8]. Ця ж думка простежується в дослідженнях А.В. Мудрика [8], який розглядає спілкування не тільки як обмін інформацією (комунікацію), але і як установлення взаєморозуміння людей, обмін знаннями, діями, ідеями, духовно-моральними цінностями. Саме тому спілкування є найважливішою умовою розвитку особистості дитини, його пізнавальних і творчих здібностей.

При переході з дошкільного в молодший шкільний вік змінюється соціальна ситуація розвитку дитини, розширюється коло спілкування: дитина включається в систему різноманітних взаємовідносин, в якій намагається знайти для себе певне місце. У нього формується специфічна соціальна позиція, так званий «статус школяра», що включає в себе готовність до нового способу життя, до нового відношенню до дорослого і однолітка, до своєї діяльності, готовність до засвоєння знань.

Навчальна діяльність є провідною для даного віку, в ній формуються психічні новоутворення: довільність, внутрішній план дії і рефлексія. Суттєвим є те, що комунікативний розвиток молодшого школяра пов'язаний з пізнавальним: перехід від наочно-образного, конкретно-ситуативного до абстрактного мислення обумовлює розвиток умінь виділяти істотні зв'язки, будувати думки, робити висновки.

Моральну складову культури спілкування молодшого школяра визначає мотиваційна сфера, яка виконує функцію регулятора поведінки. Уже в перші сім років життя у дитини проявляється потреба в доброзичливій увазі, співробітництво, шанобливе ставлення дорослого, у взаєморозумінні співпереживання. Протягом періоду початкового шкільного навчання відбувається внутрішня перебудова мотивів спілкування в залежності від динаміки змін відносин з однолітками і педагогами.

Л.А. Баденко відзначає, що в першому і другому класах школи переважним є тип взаємин «дитина — дорослий»: діти вибирають в якості пріоритетного партнера вчителя, спілкуються з ним з приводу навчальної діяльності і на особисті теми, прагнуть отримати увагу, схвалення і оцінку себе і своєї діяльності. Вибір однолітків-партнерів по спілкуванню також визначається для дитини оцінками дорослих. Однак до 9-10 років відбувається поступова втрата абсолютності авторитету дорослого, зростає роль дитячого співтовариства, посилюється диференціація ділового та особистісного спілкування дитини. Важливе новоутворення молодшого шкільного віку — рефлексія, яка відображає вплив соціальних взаємодій на цілісний розвиток дитини. Її прийнято розглядати як психологічний механізм утворення у дитини позиції учня-суб'єкта навчальної діяльності. До проявлення рефлексії відносяться: вміння дитини оцінювати себе з різних точок зору, здатність встановлювати межі своїх можливостей; вміння запитувати, запитувати інформацію, якої бракує, критично висловлюватися при характеристиках власних і чужих дій і думок; незалежність в оцінках і самооцінці, схильність до дискусій.

Важливий для становлення культури загальнолінгвістичний досвід молодшого школяра наростає за допомогою накопичення мовних засобів і істотних кількісних змін у мовній діяльності за рахунок навчання її видам: читання, письма, говорінню і слуханню. Молодший школяр, усвідомлюючи фонетичну, лексичну, граматичну структуру мови, засвоює правила побудови мови, оволодіває її властивостями (точність переданої інформації, логічна послідовність, доказовість і ясність викладу), удосконалює інтонаційний малюнок, відточує темп, гучність голоса.

О.М. Казарцева вважає особливо важливим, що в процесі початкового навчання у дитини розвиваються інтелектуальна функція мови, а саме:

- 1) вміння вільно виражати свої думки в усній і письмовій формі;
- 2) здатність користуватися мовними засобами відповідно до мети, змістом і умовами спілкування,
- 3) вміння будувати діалог, осмислювати його мету, планувати, контролювати висказування.

Н.С. Вітковська зазначає, що моральна культура, без якої немислиме плідне спілкування, «... формується через навчання дітей оцінювати свою і чужу поведінку і передбачити можливі наслідки, керуючись моральними стимулами поведінки — прагнення до добра, до справедливості, до допомоги іншим, як вільно прийнятими для себе мотивами спілкування» [4].

У процесі освоєння провідною діяльності (навчальною) закладаються основи морального досвіду дитини, емоційно-етичного ставлення до дійсності. Емпатія і емоційна культура, розуміється як здатність регулювати власний емоційний стан, розуміти чуже, бачити його за зовнішніми проявами, вміння і потреба співчувати, співпереживати іншій людині невід'ємна частина культури спілкування молодшого школяра. Внутрішня (моральна) культура дитини проявляється в комунікативних якостях особистості (такт, гідність, повага до партнера по спілкуванню, відповідальність). До перелічених варто додати такі якості, як ввічливість (уважність, доброзичливість, готовність надати послугу), терпимість (толерантність), тактичність.

В.В. Соколова культуру спілкування учнів розглядає як єдність емоційної, розумової і мовної культури [15].

Пропонований О.В. Шмайловою зміст компонентів культури спілкування (мотиваційно-ціннісний, змістовний, практичний), центрується на інформативній стороні спілкування. Однак нам здається, що трактування культури спілкування як сукупності комунікативних умінь дитини не до кінця відображає особистість, тобто справді суб'єктний характер досліджуваного поняття. З нашої точки зору,

культура спілкування передбачає і ступінь освоєння учнями досвіду спілкування (в цьому ми згодні з вищепереліченими авторами), і дотримання цього досвіду в навчальній діяльності, в щоденній поведінці, у взаєминах з іншими людьми.

Формування високого рівня культури спілкування слід бачити не в простому прирості або сукупності комунікативних умінь, а в умінні і здатності молодшого школяра застосовувати їх в ситуації співробітництва з дорослими і однолітками на основі усвідомлення її соціальної і особистісної значущості, в бажанні працювати над комунікативним самовдосконаленням. Така концепція культури спілкування найбільш повно викладена в дослідженні О.П. Кравчука [19].

Узагальнюючи викладені вище концепції культури спілкування молодших школярів, ми можемо виділити в її структурі наступні основні компоненти:

- мотиваційний;
- особистісно-емоційний;
- рефлексивний;

Мотиваційний компонент культури спілкування молодшого школяра передбачає усвідомлення дитиною соціальної та особистісної значущості культури спілкування, сформованість системи потреб, конкретизує в домінуючих соціальних мотивах, до числа яких відносяться:

- встановлення особистісно-орієнтованих взаємовідносин в процесі спілкування;
- реалізація гуманістичної, духовної спрямованості спілкування;
- прагнення до самовдосконалення (усвідомлення в собі негативних якостей, прагнення їх виправити);

- прагнення слідувати зразкам соціально позитивної поведінки: добру, справедливості, допомоги іншим, як вільно прийнятим для себе мотивами спілкування.

Особистісно-емоційний компонент культури спілкування молодшого школяра відображає характерологічні і емоційні якості особистості дитини та проявляється як сукупність комунікативно-значущих якостей:

1) емоційних: толерантність вміння поставитися до своєї позиції не як до єдино можливої і правильної, прийняття іншої думки;

2) характеризуючих: доброта, відвертість, щирість, відповідність, ввічливість, доброзичливість;

3) якостей емпатії: розуміння партнера по спілкуванню, здатність до співчуття, співпереживання, прагнення надати допомогу.

. Рефлексивний компонент культури спілкування молодшого школяра відображає здатність дитини:

- аналізувати процес комунікації, узагальнювати переживання;
- здійснювати зворотний зв'язок: розповідати про почуття, висловлювати думку, аналізувати помилки і недоліки;
- розуміти, які думки і почуття у партнерів по спілкуванню викликають його поведінку; брати відповідальність за свої слова і вчинки.

РОЗДІЛ 2.

ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОДНОЛІТКАМИ

2.1. Діагностика рівнів сформованості культури спілкування молодших школярів з однолітками

Експериментальну роботу ми проводили на базі 4-А класу ЗОШ №28 м.Херсон. У експериментальну групу було включено 26 учнів. Ціль констатувального етапу: діагностувати рівень сформованості культури спілкування у учнів 4-А класу з однолітками.

Слід зазначити, що діагностика (оцінка) рівня сформованості культури спілкування молодшого школяра це досить складна в методологічному плані проблема, оскільки чітких, структурованих методик оцінки сформованості культури спілкування поки не розроблено.

Методика оцінки рівня сформованості культури спілкування в учнів четвертого класу полягала, перш за все, в використанні методу педагогічного спостереження. Вважаємо, що даний метод дозволяє адекватно оцінити рівень сформованості у дітей культури спілкування.

Метод спостереження в цілях діагностики застосовували наступним чином: створювали педагогічні ситуації, в яких максимально проявлялись індивідуальні особливості культури спілкування учнів (це педагогічні ситуації «Допоможи другу», «Поясни урок», «Наведемо порядок в класі» тощо). Аналізуючи поведінку і спілкування кожного учня в цих ситуаціях, ми оцінювали особливості їх ділової (навчальної) і міжособистісної комунікації.

Результати педагогічного експерименту оцінювали за наступними критеріями: мотиваційний, емоційно-вольовий, рефлексивний. Критерії розподілені за трьома рівнями: високий, середній, низький (Додаток А).

Опишемо суть завдань:

1. «Поясни правила товаришеві».

Характеристика завдання: Дітям пропонували пограти в настільну гру «Том і Джеррі». Її правила досить складні. Але пояснювали ми ці правила докладно тільки одній дитині, а потім надавали дітям можливість організувати самостійну гру. При цьому дитина може вибрати три лінії поведінки: 1) за власною ініціативою докладно пояснити товаришам правила гри; 2) пояснити правила лише після нагадування педагога; 3) відмовитися пояснити правила товаришам. Відповідно до обраної лінії поведінки оцінюється сформованість у дитини мотиваційного компонента культури спілкування.

2. «Бесіда за оповіданням».

Характеристика завдання: Учням пропонували прослухати розповіді «Гусяче горло». Після читання провели з учнями бесіду, що включає такі питання: «Як ви думаєте, які з названих мамою Деніса правил поведінки за столом обов'язкові до виконання? А ви виконуєте ці правила? Які ще правила поведінки за столом ви можете назвати? Хто був більш правий в виборі подарунка для Михайла - Деніс або його тато? Чому ви так думаєте?». Свої відповіді учні повинні були обґрунтувати.

3. «Вчуся бути ввічливим».

Характеристика завдання: Дітям пропонували розповісти про який-небудь свій вчинок, який, з їхньої точки зору, свідчить про сформованість у дитини культури спілкування, зокрема, навичок дотримання правил ввічливості.

4. «Юні театрали».

Характеристика завдання: Разом з дітьми ми переглянули серію тележурналу «Єралаш», в якому мова йшла про порушення норм культури спілкування в театрі. Після перегляду організували обговорення, а потім — інсценування ситуації «Ми йдемо в театр», в ході якої діти моделювали процес спілкування в залі театру, в антракті тощо.

В цілому, культура спілкування кожного учня класу була оцінена в балах. Максимальна кількість балів за всіма компонентами культури спілкування — 20.

Загалом, розподіл результатів експерименту такий:

- високий рівень сформованості культури спілкування від 14 балів і вище;
- середній рівень сформованості культури спілкування від 8 до 14 балів;
- низький рівень сформованості культури спілкування не більше 7 балів.

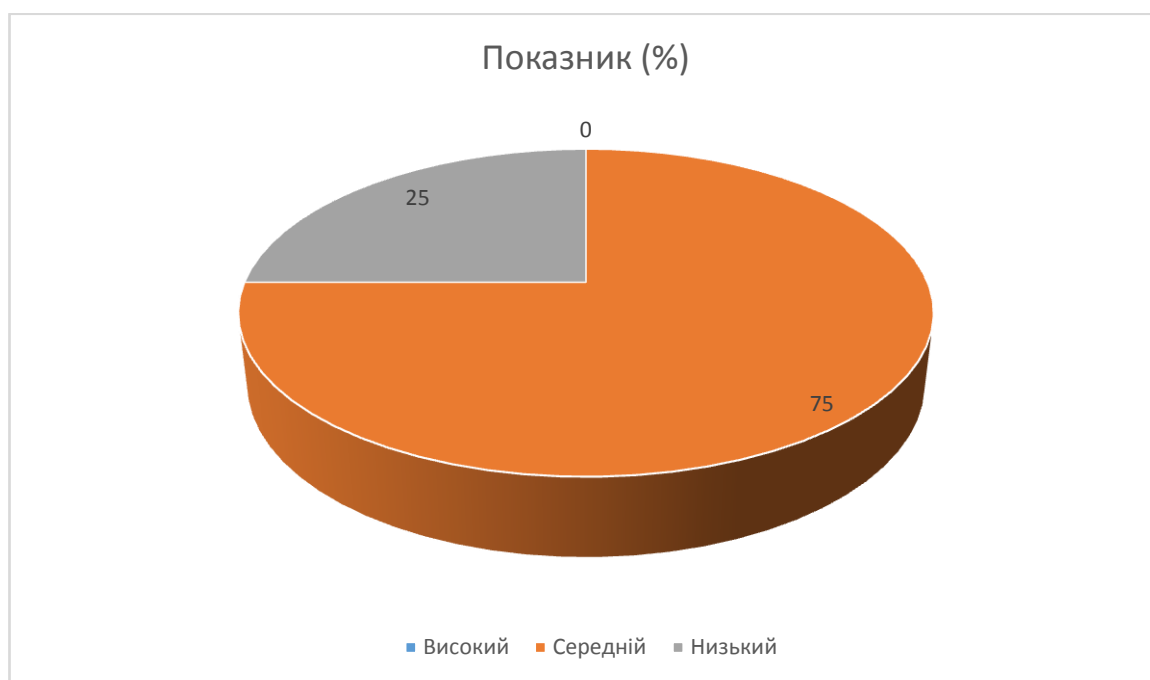
Завершивши діагностику, ми підсумовували бали, набрані кожним учнем і встановили індивідуальний рівень сформованості культури спілкування. Аналіз результатів показує, що 75% дітей показали середній рівень сформованості культури спілкування, а 25% — низький рівень. Високий рівень на етапі діагностики не виявлено в жодного учня. Розподіл рівнів сформованості культури спілкування по групі відображено на діаграмі 2.1.

Проаналізуємо більш детально представлені вище кількісні дані. Рівень сформованості у молодших школярів мотиваційного компонента культури спілкування, переважно, середній. Високих оцінок (5 балів) з даного компоненту ніхто не отримав, однак і низькі оцінки (1 бал) отримали всього 2 дитини (це 17% групи). Іншими словами, у дітей досить слабка комунікативна активність, особистісне ставлення до міжособистісного спілкування в цілому позитивне, але нестабільне.

По особистісно-емоційному компоненту культури спілкування оцінки істотно вище, хоч і не максимальні. Це єдиний компонент, за яким деякими учнями отримані високі оцінки (по 5 балів у 4 дітей). Низьких оцінок три, переважають оцінки середнього рівня (3 бали). Спостереження показало, що з емоційно-особистісної точки зору культура спілкування дітей в цілому адекватна, проте досить часто проявляються такі недоліки, як неврівноваженість (гіперактивність або, навпроти, пасивність, замкнутість).

Діаграма 2.1.

Рівень сформованості компонентів культури спілкування учнів на етапі констатуючого експерименту.

Найбільш низькі показники отримані по рефлексивному компоненту культури спілкування молодших школярів. У процесі спостереження з'ясувалось, що учні в більшості випадків не намагаються проаналізувати недоліки комунікації (як зі свого боку, так і з боку партнера) і зробити висновки з метою подальшого свідомого вдосконалення культури спілкування.

Таким чином, результати констатувального етапу експерименту показали, що рівень культури спілкування у дітей в цілому недостатньо високий.

2.2. Педагогічні умови розвитку культури спілкування молодших школярів з однолітками.

Як відзначають дослідники, в основі вміння спілкуватися лежать комунікативні компетентності людини: в будь-якій ситуації розуміти сенс усного та писемного мовлення (вміти слухати і читати); точно формулювати і передавати свої думки і почуття (вміння говорити і пі-описати). Спілкування це і є прояв здатності переконувати, висловлювати згоду і схвалення або протилежні почуття, доповнювати і уточнювати сказане [15].

Ми визначили наступні педагогічні умови, що сприяють ефективності процесу формування культури спілкування молодших школярів:

1. Ціленаправлена і систематична робота по формуванню культури спілкування молодших школярів у освітньому процесі;
2. Формування культури спілкування молодших школярів в освітньому процесі на основі взаємодії дітей з дорослими і однолітками на принципах педагогічної співпраці;
3. Педагоги мають володіти необхідними знаннями та вміннями для застосування сучасних, ефективних засобів і методів формування у учнів культури спілкування;
4. Тісна взаємодія з сім'єю, залучення батьків до організації позаурочних занять, бесід, свят.

Розглянемо реалізацію перерахованих умов більш докладно.

1. Цілеспрямованість і систематичність, безумовно, багато в чому створює успіх формування культури спілкування молодших школярів. Це означає, що дана діяльність повинна здійснюватися не «від випадку

до випадку», а на регулярній основі. У формуванні культури спілкування будь-яка фрагментарність педагогічного впливу різко знижує результативність виховного процесу.

Желтовська Л.Я. рекомендує проводити вправи, спрямовані на:

1) збагачення словникового запасу молодших школярів: новими словами, словами з емоційно-оцінним компонентом, розширення поля одно-корінних слів;

2) на розвиток «інтуїції» і «почуття мови»: виявлення відтінків значення слова, вибір синонімів, багатозначних слів;

3) на розвиток естетичних критеріїв вибору лексики;

4) на дотримання норм літературної мови: вимовних.

2. Ми вважаємо, що виховання культури спілкування має носити характер взаємин педагога і учня, який йде від А.С. Макаренка і названий сьогодні педагогікою співробітництва. При таких взаєминах учень — самостійна і вільно діюча особистість. Прекрасні зразки такого стилю відносин знаходимо в роботі педагогів-новаторів, зокрема, Ш.А. Амонашвілі.

Ось, наприклад, як Ш. Амонашвілі перетворив уроки позакласного читання в початкових класах. Він веде з учнями невимушену розмову про вірші, оповідання, книги, про вчинки людей, про відносини між ними, про добро і зло. Він не нав'язує дітям своїх оцінок, не вимагає, щоб їм обов'язково подобалося все, чого він їх вчить і що внесено в підручники з читання. Просто разом з дітьми розмірковує вголос про те, що і чому йому подобається і не подобається. «На мою думку ... Мені видається ... Може бути я не правий, але мені так здається ... Вибачте, але я думаю інакше ...» — ось так вони сперечаються, обмінюються думками.

Таке ставлення педагога до школяра має двоякий результат: по-перше, створює загальну атмосферу взаємоповаги, невимушеної

навчально-пізнавальної діяльності, по-друге, формує у школярів етично прийнятні навички підтримки діалогу.

В формуванні культури спілкування важливу роль відіграє групова робота, в ході якої формуються комунікативні навички: школярі вчаться керувати і підкорятися, координувати свої дії з діями оточуючих, що формує навички колективного творчого дослідження.

На це, звертає увагу Л.В. Єпішина. В якості однієї з ефективних групових форм роботи можна використовувати навчальний діалог, в ході якого виникає особливе спілкування між учнями та вчителем, в якому учасники перш за все враховують свій власний погляд на світ людських взаємовідносин.

В рамках педагогіки співпраці, орієнтованої на комунікативний розвиток молодших школярів, дуже органічним і ефективним може бути використання методу позитивної оцінки, запропонованої Н.З. Вітковською. Використання даного методу передбачає оцінку комунікативних якостей дитини не тільки вчителем, а й самими дітьми. При цьому слід шукати позитивні сторони, а не акцентувати увагу тільки на недоліках, зроблених помилках.

Позитивна оцінка викликає у дитини бажання покращувати свої комунікативні навички. Надзвичайно ефективний, зокрема, метод позитивної співпраці. Часто міжособистісні комунікації молодших школярів пов'язані з дрібними «дитячими образами», діти шукають справедливого рішення у педагога, скарги на однолітків – дуже поширене явище в початкових класах. Однак з точки зору виховання культури спілкування для педагога важливим є не застосування непрямих методів заохочень і покарань в таких дитячих конфліктах, а методу позитивної співпраці.

У позаурочній діяльності більше можливостей для неформального, вільного діалогу з дітьми. З одного боку, це розширює сферу застосовуваних форм, і методів роботи, з іншого боку — підвищує

вимоги до власної професійної, в тому числі комунікативної компетентності педагога. Особливо важливо, щоб педагог був досить компетентний у виборі засобів і методів формування у молодших школярів культури спілкування. Велику роль тут відіграє організація уроків позакласного читання, оскільки чудовим засобом формування культури спілкування молодших школярів є художня література.

Оцінюючи дії героїв творів, діти не тільки вчаться формулювати і висловлювати свою думку, зіставляти його з думкою інших учнів, а й давати соціально-моральну оцінку сюжету, аналізувати етичні особливості меж-особистісного спілкування.

Вчені відзначають, що робота на уроках позакласного читання включає два дуже важливих аспекти. перший аспект — вчити виразно читати і висловлюватися образно, точно, лаконічно, ясно, логічно, послідовно, тобто формувати у дітей культуру мовлення. Другий аспект — виховання почуття поваги, любові до рідної мови, бережного ставлення до слова як до культурного багатства народу і основного засобу спілкування. Крім того, педагог повинен вміти проявити компетентність і навіть педагогічну інтуїцію при відборі змагальних методів формування культури спілкування молодших школярів

Педагоги-практики, особливо підкреслюють значення гри. Вона, як спосіб пізнання навколишнього світу, дає дитині в яскравій, доступній йому і цікавій формі уявлення про те, як прийнято поводитися в тій чи іншій ситуації, змушує задуматися над своїми манерами.

Таким чином, визначаючи зміст культури спілкування молодшого школяра, ми виходили з культурологічного підходу до дослідження цінностей, основних сфер особистості, сутності процесу спілкування як суб'єктів взаємодії, вікових особливостей комунікативного розвитку, до розуміння дитини як суб'єкта навчальної діяльності і спілкування.

В ході теоретичного аналізу нами встановлено, що культура спілкування це динамічне явище, представлене сукупністю

мотиваційного, особистісно-емоційного та рефлексивного компонентів. Неправомірно зводити культуру спілкування до володінням нормативним набором мовних і невербальних розумінь, оскільки в цьому випадку залишається на «периферії» внутрішня, духовно-моральна суб'єктна активність особистості. Високий рівень сформованості культури спілкування є важливим фактором успішності соціально-культурної адаптації, тому для формування її основ у учнів початкових класів істотним є створення в школі соціокультурного середовища, що сприяє взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу.

ВИСНОВКИ

Отже, в ході нашого дослідження були виділені наступні висновки:

У сучасній науковій літературі існують різні точки зору на саме поняття «спілкування». Наприклад, один з психологічних словників визначає спілкування, як взаємодія двох і більше людей, в ході якої вони обмінюються різноманітною інформацією з метою узгодження і об'єднання зусиль і налагодження відносин. Спілкування є не просто дія, а саме взаємодія: воно здійснюється при обопільній активності учасників. Кожен учасник спілкування виступає в ході нього не як фізичне тіло або організм, а як суб'єкт, як особистість, яка наділена своєю власною активністю і своїм ставленням до інших. Орієнтації на активність іншого і на його ставлення становить головну своєрідність спілкування.

Формування високого рівня культури спілкування слід бачити не в простому прирості або сукупності комунікативних умінь, а в умінні і здатності молодшого школяра застосовувати їх в ситуації співробітництва з дорослими і однолітками на основі усвідомлення її соціальної і особистісної значущості, в бажанні працювати над комунікативним самовдосконаленням.

В ході проведення експериментального дослідження нами було визначено рівень сформованості культури спілкування учнів 4 класу ЗОШ№28 м. Херсона. Аналіз результатів показує, що 75% дітей показали середній рівень сформованості культури спілкування, а 25% — низький рівень. Високий рівень на етапі діагностики не виявлено в жодного учня.

В ході теоретичного аналізу нами встановлено, що культура спілкування це динамічне явище, представлене сукупністю мотиваційного, особистісно-емоційного та рефлексивного компонентів. Неправомірно зводити культуру спілкування до володінням

нормативним набором мовних і невербальних розумінь, оскільки в цьому випадку залишається на «периферії» внутрішня, духовно-моральна суб'єктна активність особистості. Високий рівень сформованості культури спілкування є важливим фактором успішності соціально-культурної адаптації, тому для формування її основ у учнів початкових класів істотним є створення в школі соціокультурного середовища, що сприяє взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрощук І.В., Андрощук І.П. Методика виховної роботи : навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 320 с.
2. Андреев А.Л. Компетентностная парадигма в образовании: опыты философско-методического анализа. Педагогика. 2005. №4. С. 19-27.
3. Андреева Г. М. Социальная психология [Текст]: учебник для вузов. [5-е изд., испр. и доп.]. М.: Аспект Пресс, 2008. 365 с.
4. Аргайл М. Психология счастья. Москва: "Прогресс", 1990. 336 с.
5. Барвінок. Історична довідка. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.barvinok.info/story.html>.
Буденкевич Ю. Поради батькам: як працювати над словом в молодшому шкільному віці / Ю. Буденкевич // Початкова школа. 1997. № 10. С. 11—13.
6. Виготський Л.С. Дитяча психологія Т.4. 1984, 431 с.
7. Головин Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин. – М., 1980. – 320 с.
8. Губарева Г. А. Про точність і логічність мовлення / Г.А. Губарева // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2008. – №16/18. – С. 104-105.
9. Демченко О. П. Практикум з історії педагогіки : навчально-методичний посібник для викладачів історії педагогіки, на допомогу студентам педагогічних ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і практичних занять / О.П. Демченко. – К. : Видавничий дім «Слово», 2012. – 432 с.
10. Демченко О. П. Формування у майбутніх учителів початкових класів професійної готовності до створення виховних ситуацій : дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.04 / Демченко Олена Петрівна. – Вінниця, 2006. – 259 с.
11. Державна національна програма освіта URL : https://pidruchniki.com/81983/pedagogika/derzhavna_natsionalna_programa_osvita_ukrayina. (дата звернення: 25.05.2019).
12. Державний стандарт початкової освіти (2018). URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 04.03.2018).

13. Дорошенко С.І. Основи культури і техніки усного мовлення : навчальний посібник / С.І. Дорошенко; 2-е вид., перероб. і доп. – Харків: «ОВС», 2002. – 144 с.
14. Колеснік К.А. Модель організації групової діяльності учнів при вивченні художнього твору / К.А. Колеснік // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті сучасних освітніх парадигм : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв (Вінниця, ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 5-6 квітня 2017 р.) за ред. О.А.Голюк ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв. Вінниця : ТОВ «МеркьюріПоділля», 2017. – Вип. 6. – С. 69-73.
15. Колеснік К.А. Організація колективної творчої діяльності у процесі мовленнєвої роботи на уроках рідної мови / К.А. Колеснік // Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 10-11 листопада 2015р.) / за ред. Г. С. Тарасенко ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД», 2015. – С. 190-194.
16. Костіна Р. І. Культура мовлення школярів: комунікативний аспект / Р.І. Костіна // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2006. – Листопад (№33). – С. 2-8
17. Котик Т.М. Методика розвитку зв'язного мовлення молодших школярів : опорні конспекти лекцій для студентів заочної форми навчання спеціальності «Початкова освіта» / Т. М. Котик. – Івано-Франківськ, 2013. – 71 с.
18. Кулик О.Д. Пріоритетність текстоцентричного підходу до навчання української мови в загальноосвітній школі / О.Д. Кулик // Теоретична і дидактична філологія: зб. наук. праць. – Вип. 15 – Переяслав-Хмельницький: ФОРМ ЛУКАШЕВИЧ, 2013. – С. 38-48.
19. Марущак О. М. Формування комунікативної компетентності молодших школярів засобами дитячої періодики [Текст]: метод. рек. / О. М. Марущак. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – 134 с.
20. Мелешко Л. В. Формування мовленнєвої компетентності учнів у процесі навчання української мови з використанням комп'ютерних ігор / Л. В. Мелешко // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2017. – Т. 60, № 4. – С. 87–94.

21. Митяй З. О. Семантичні аспекти організації цілісного тексту / З.О. Митяй // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип. 9. – С. 154-157.
22. Національна доктрина розвитку освіти. Затверджена Указом Президента від 17 квітня 2002 року №347 / 2002. // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 2. – С. 9-22.
23. Нова українська школа : основи стандарту освіти. – Львів, 2016. – 64с.
24. Нова українська школа: poradnik для вчителя / заг. ред. Бібік Н.М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.
25. Пентилюк М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості у євроінтеграційному контексті / М. Пентилюк // Українська мова та література в школі. – 2010. – № 2. – С. 2-8.
26. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн // Речь. У 2 т. – М. : Педагогика. – 1989. – Т.1. – 488с.
27. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – 670 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Критерії оцінки мотиваційного компонента культури спілкування учнів
четвертого класу

Рівень	Критерій	Оцінка
Високий	Для учня характерні: усвідомлення соціальної особистісної значущості культури спілкування; позитивне ставлення до навчального та особистісного спілкування: готовий до продуктивної і творчої взаємодії з людьми на основі щирої зацікавленості, проявляє ініціативу у встановленні контактів; прагнення слідувати зразкам соціально-позитивної поведінки: добра, справедливості, допомоги іншим, як вільно прийнятими для себе мотивами спілкування.	5
Середній	дитина не цілком усвідомлює соціальну і особистісну значимість культури спілкування; ставлення до навчального та особистісного співробітництва в цілому позитивне, але нестабільне, проявляється, в основному, при стимулюванні.	3
Низький	не усвідомлює соціальної та особистісної значущості культури загального спілкування; ставлення до навчального та особистісного спілкування чітко не виражено, не проявляє ініціативу у встановленні контактів, аж до уникнення контактів (особливо з малознайомими людьми).	1

Критерії оцінки особистісно-емоційного компонента культури
спілкування учнів четвертого класу

Рівень	Критерій	Оцінка
Високий	У дитини у високій мірі проявляються такі комунікативно-значущі якості: толерантність, емоційна стабільність, оптимізм, врівноваженість; доброта, відвертість, щирість, відповідальність, ввічливість, розуміння партнера по спілкуванню, здатність до співчуття, співпереживання.	5
Середній	З емоційно-особистісної точки зору культура учня в цілому адекватна, проте досить часто є такі недоліки, як: неврівноваженість (гіперактивність або, навпаки, пасивність, замкнутість, сором'язливість, невпевненість в собі); негативні характерологічні прояви (нещирість, порушення норм ввічливості, небажання або нездатність відповідати в повній мірі за свої вчинки і т.п.).	3
Низький	Перераховані вище недоліки виявляються у дитини настільки часто, що його культуру спілкування неможливо оцінити по емоційно-особистісним показникам.	1

Додаток В

Критерії оцінки рефлексивного компонента культури спілкування учнів
четвертого класу

Рівень	Критерій	Оцінка
Високий	Учень повною мірою здатний: аналізувати процес комунікації, узагальнювати переживання; здійснювати зворотний зв'язок: розповідати про почуття, висловлювати думку, аналізувати помилки і недоліки; розуміти, які думки і почуття у партнерів по спілкуванню викликають його поведінку, брати відповідальність за свої слова і вчинки.	5
Середній	Учень намагається (при відповідному стимулюванні) аналізувати процес комунікації, помилки і недоліки спілкування зі свого боку і з боку партнера, однак спостерігається пасивність у висловлюванні власної думки і в прояві відповідальності за свої слова і дії.	3
Низький	Рефлексивні здібності явно не розвинені, учень в більшості випадків не намагається проаналізувати недоліки комунікації (як зі свого боку, так і з боку партнера) і зробити висновки з метою подальшого свідомого вдосконалення культури спілкування.	1

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Снігач Артем Олегович, учасник освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

17.03.2021

Снігач Артем